

Тетяна Мозгова

МОЗГОВА Тетяна Анатоліївна — аспірантка кафедри філософії національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сфера наукових інтересів — екзистенціалізм в японській філософії та літературній прозі другої половини ХХ ст.

КОНТЕКСТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУ «БУТТЯ» В ЯПОНСЬКІЙ КУЛЬТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ

У статті з'ясовуються особливості розуміння концепту «буття» в японській культурній традиції у порівнянні з європейською та американською культурними парадигмами.

Ключові слова: *буття, істина, краса, синкретизм, синтоїзм, дзен-буддизм, конфуціанство.*

Вибух інтересу європейців до вивчення та осмислення японської культури і філософії припадає на другу половину ХХ ст., коли після поразки у Другій світовій війні Японія за короткий час стала одним із лідерів світового економічного співтовариства, а її оригінальні духовні та естетичні цінності стали вважатися еталонами у багатьох країнах світу. «У наш час, — засвідчує сучасна дослідниця японської культури Т. Григорьева, — схоже, змінюється вісь культури насамперед тому, що змінюється вісь історії, завершуючи коло всезагальної боротьби. Звідси впливає несвідомий потяг, і чим далі, тим більше, до культури Японії, яка є жіночною за своєю сутністю і яка здатна заспокоїти серце та надати душі затишок» [1, с.51].

У чому ж полягає ця жіночність та певна затишність культури Японії, яка сьогодні невблаганно притягує до себе все більше й більше прихильників з усіх країн світу?

Щоб відповісти на це питання, необхідно звернутись до витоків цієї культури та до того соціокультурного контексту, в якому ця культура зростала. Тому *метою* репрезентованої розвідки є розгляд контекстуальних особливостей виникнення та становлення япон-

© Т. А. Мозгова, 2012

ської культурної парадигми, в основі якої лежить певний синкретизм синтоїзму, буддизму та конфуціанства.

Сучасні дослідження японської культури загалом та особливостей її становлення зокрема, не рясніють великою кількістю наукових доробок вітчизняних вчених-філософів. І пояснюється це насамперед тим, що вивчення цього варіанту східної культури та філософії вимагає знання японської мови. Разом з тим слід підкреслити, що в останні роки ця проблема успішно вирішується і починають з'являтися роботи вітчизняних вчених-філософів, які починають зосереджувати свою увагу на різноманітних аспектах вивчення культурологічної та філософської проблематики як Японії минулого часу, так і її сучасного періоду. Це такі дослідники як І. Безруков (Росія), Г. Васик (Україна), А. Ігнатович (Росія), С. Капранов (Україна), А. Стрелкова (Україна).

Переходячи до розгляду контекстуальних особливостей виникнення та становлення японської культурної парадигми, слід насамперед зупинитися на японській космогонічній моделі світу, яка, по-перше, є максимально універсальною, і, по-друге, є досить практичною. Цю аксіому визнає сьогодні весь сучасний західний світ. Чому це так?

Насамперед тому, що центральним концептом цієї моделі виступає ідея Буття, яка є зовсім несхожою, більш того, протилежною щодо аналогічного концепту в європейській культурній традиції.

В японській культурі ідея Буття реалізується завдяки дієвій та ритуалізованій етико-естетичній системі. «Буття», що у китайській традиції позначається як «Великий перелом», в японській — являє собою нескінченно циркулюючий потік короточасних миттєвостей, як актів проявлення (еманації) існування універсуму через встановлення субстрату «відношення». «Бути» для японця означає бути повністю зануреним у власне існування, а також означає бути присутнім тут і тепер, безпосередньо знаходячись в єдиній миттєвості теперішнього, в просторових рамках якого і проявляється екзистенція. Отже, «бути» з позицій японського менталітету означає існувати у якості щосекундної самоактуалізації шляхом постійного створення «відношення» між людиною і навколишнім середовищем. Х. Мураками у своєму романні «Полювання на овець» наступним чином передає цей стан «відношення»: «Ти, що сидиш переді мною, зовсім не індивідуальна істота, а лише частина всезагального Хаосу. Твій хаос — це і мій хаос. Мій хаос — також і твій. Буття — це спілкування. Спілкування — це суть буття» [3, с.34].

Найбільш виразною формою виявлення цього «відношення» в мисленнєвій діяльності японця виступає категорія «краси». Шлях японців до істини («макото») можна назвати шляхом досягнення цієї краси («Бі»). І тому різні види краси виступають нічим іншим, як різноманітними гранями досягнення істини. До речі, ієрогліф «макото» позначає в японській мові не тільки істину, але й щирість, а це означає, що істину можна пізнати лише щиро, тобто приголомшливо захоплюючись красою. Для японця інтерес викликає лише те, що вражає та приголомшує свідомість, тобто те, що японці називають словом «медзурасіса». Лише приголомшливе потрясіння свідомості призведе до осягнення сутності речей саме такими, якими вони є насправді. Приголомшлива свідомість позбавляється при цьому особистісних рис і цей стан є екстатичним переживанням істини, яка при цьому втрачає апріорні абстрактні уявлення. До речі, психологічний стан «медзурасіса» нагадує стан катарсису у давніх греків.

Отже, не душевний стан здивування, що є характерним для європейської культурної парадигми, а стан вражаючого потрясіння та захоплення відкриває японцю істину. «Японцям випало на долю, — пише Т. Григор'єва, — йти до Істини через проникнення в *красу непомітного* (виділено нами — Т. М.). Саме в цьому я вбачаю їх участь у світовому процесі сходження до істинного Буття» [1, с.14].

Потяг до *краси непомітного* виражається в усіх сферах діяльності японців. Наприклад, якщо європеєць віддає перевагу тим кольорам, які нагадують сконцентровані яскраві сонячні промені, то японця приваблюють затьмарені напівтони, а точніше слабкі відбитки тіней, що падають від предметів. Для японця лишається незрозумілим бажання європейця несвідомо втекти від темряви, від затемнених кутків власної оселі, позбутися почорнілого срібного посуду, яке для європейця нерідко сприймається лише як забруднений посуд. З точки зору японця, європеєць завжди перебуває у пошуках світла, намагаючись позбутись темряви, яка асоціюється з свідомості європейця з небуттям.

Отже, принцип: біле або чорне — це є скоріше принципом західноєвропейської моделі мислення, біле стане чорним і навпаки — це вже принцип китайської моделі мислення, біле і є чорним — це судження характеризує належність до індійської (буддистської) моделі мислення, а напівбіле та одночасно напівчорне — це судження є здебільшого ілюстрацією японської моделі мислення.

Чому японця цікавить насамперед *краса непомітного*? Відповідь на це питання лежить в недуальній, неамбівалентній, незавершеній та несуперечливій моделі світу, яка спирається на принцип синтоїзму («ва») — принцип всезагальної збалансованості та рівноваги. «Необхідно шанувати рівновагу і ніколи не діяти наперекір» — записано у першій статті «Конституції Сьотоку» [4, с. 124]. І цей принцип розповсюджується в японській культурі не лише на відношення між людьми, але й на відношення до природи й на закони мистецтва. Отже, досконалість народжується лише завдяки рівновазі. Якщо дивитись на світ під кутом зору його небуттєвості, то основою руху буде виступати спокій, основу дії буде складати недіяння, а основу істини — краса. Будь-яка визначеність, категоричність та однозначність з необхідністю приведуть до порушення світового ритму. Саме тому у японців ніколи не було схильності до абстрагування і ніколи в цій культурі не могли з'явитися амбівалентні парні категорії Аристотеля. І це не тому, що японці не «доросли» до абстрактного мислення, а тому, що вони пізнавали і пізнають світ в інших смислових моделях. І такий тип мислення завжди віднаходив своє вираження в подібному типі поведінки, у формах мистецтва, в нелінійності ієрогліфічного мислення.

Воістину, що мова є домівкою буття (М. Гайдеггер). І японська мова є цьому яскравим підтвердженням. Японські фрази розташовані вертикально. При цьому кожний ієрогліф виступає самостійною одиницею, яка не втрачає свого смислу, якщо навіть її вирвати із контексту. Отже, кожен ієрогліф існує сам по собі, що не заважає йому досить успішно виконувати загальне завдання. В японській фразі немає головних та другорядних ієрогліфів, всі виступають однаково самостійними мисленнєвими образами. І навіть складова азбука («кана») перебуває з ієрогліфами у повній згоді. Отже, ієрогліфи та азбука створюють єдине поле японської культури. Якщо ж прийняти до уваги, що при написанні ієрогліфів працює права, тобто «образна» півкуля мозку, а при написанні азбуки — ліва, «логічна» півкуля, то стане зрозумілим, що японська писемність сама по собі налаштовує до образно-логічного мислення, а отже і до гармонізації процесу мислення. Багатотомні книжки, які японці читають справа наліво, не мають лінійної нумерації і томи позначаються як верхній, середній та нижній.

Отже, певним чином, структурована свідомість і є тим формоутворюючим началом, яке проявляється в будь-якій сфері — в

культури, в соціальних відносинах, в мистецтві. В японській писемності скоріше можна засвідчити точковий або сингулярний зв'язок одного ієрогліфа з іншим, тобто одне явище впливає з другого не за законом причинно-наслідкового ряду, а кожне явище само по собі виступає і як причина, і як наслідок. «Згідно з буддистською ідеєю становлення, ніщо не передує і ніщо не впливає з чогось, все виринає на певний час із небуття, неначе хвиля, щоб надалі як хвиля знову зникнути в океані Небуття» [2, с.11].

Зовсім інша справа, коли ми маємо діло з алфавітною писемністю, де окрема літера сама по собі нічого не варта. Літери набувають певного значення лише у контексті, тобто коли пов'язані між собою і залежать від тих літер, що знаходяться поряд. Отже, у першому випадку ми маємо справу з вертикальним сходженням образів і сприйняттям кожної точки як самостійної сутності, а у другому випадку — з горизонтальним та лінійним поєднанням образів.

Подорожуючи у 1916 р. по Японії, Р. Тагор помітив, що вірші японців — це насамперед вірші-картини, а не вірші-пісні, бо розуміє японець очима, а не розумом. Для японця світ є єдиним не тому, що одне єднається з іншим, а тому, що будь-яке одиничне і є Єдиним. Все одиничне є цілісним і має свою душу («кокоро»), а вже тому є ще й неповторним. Все має своє божество («камі»), і саме тому кожне явище є самоцінним. Тому не можна зволікати жодною дрібницею в природі та в побуті. Будь-яка річ є самоцінною і ніколи не може слугувати засобом для будь-якої іншої мети. Можна зрозуміти все завдяки одному, але не навпаки. Отже, лише одиничне є воротами до пізнання Єдиного. Лише індивідуальне може досягнути істини: «Одна квітка краще, ніж сто, передає квітучість квітки». Саме завдяки одній квітці передається загалом ейдос всіх квітів. Всі ці міркування є азами синтоїзму, якими просякнута життя кожного сучасного японця.

Японська модель мислення накладає свій відбиток і на розуміння простору-часу в японській культурі. Зокрема час для японця завжди позбутий плінності та є дискретним і «вічним тепер» («нака-іма»). Ця закономірність чітко прослідковується в японській граматиці, де не існує чіткої грані між минулим та майбутнім часом. А ще більш рельєфно — проглядає у мистецтві. Наприклад, в японській музиці не існує чіткої структурованості і тому її можна слухати з будь-якого моменту. Кожен звук, так само як кожен ієрогліф, є важливим сам по собі, безвідносно до контексту. У живо-

пису ми спостерігаємо ту ж саму закономірність: горизонтальний свиток розгортається з однієї сторони і згортається з іншої.

Таким чином, критерій прекрасного в європейській та японській культурі є абсолютно різними. Критерій прекрасного для європейця — це гармонія, тобто принцип золотого перетину та космічного порядку. Гармонія у розумінні японців — це взагалі відсутність пропорції та гармонії як такої. Оскільки не існує загальних правил для гармонії, бо вона кожного разу є іншою і неповторною. Найважливішим є лише те, щоб одне не заважало іншому та все перебувало у рівновазі («ва»). «Світ, в якому немає місця боротьбі, де все перебуває у плинній єдності — світло переливається у темряву, спокій у рух, форма у зміст, і навпаки. Японська естетика відкриває невідоме: Порожнеча містить у собі приховану красу, хаос не лякає, темрява містить в собі світло» [1, с. 45].

Для більш рельєфної ілюстрації своєрідності та неповторності японської культурної традиції ми спробували порівняти японську та американську культурні парадигми як уособлення двох супердержав у сучасному глобалізованому світі. Сьогодні США і Японії ґрунтуються на діаметрально протилежних культурних парадигмах, що у свою чергу є наслідком їх різнопланових типів мислення, а це, у свою чергу, найбільш прозоро виражається у різних відношеннях до світу та відчутті себе у цьому світі.

Зокрема, відносно національного питання, якщо США є переселенською країною, певним «плавильним казаном» рас і націй при досягнутій формалізації їхньої рівності та деякій інерційній дискримінації «кольорових», то Японія є мононаціональною країною, закритою для в'їзду іноземців до другої половини ХІХ ст. (до революції Мейдзі 1868 р.). Право участі в органах влади мають лише японці за національністю, а не за громадянством.

Відносно релігії, то для США притаманне релігійне мирне співіснування багатьох, абсолютно різних конфесій, які мирно суперечать одна з одною, але є несумісними. Лише релігійних громад у США нараховується близько двадцяти п'яти з числом віруючих більше одного мільйона осіб. Зрозуміло, що загальнонаціональні святині та вищі авторитети в цій країні є практично відсутніми.

В Японії ж ми спостерігаємо зовсім іншу картину, а саме: взаємодоповнюючу гармонію синтоїзму, буддизму та конфуціанства, що поділяють різні сфери життя тих самих парафіян. Наприклад, синтоїзм та буддизм неначе поділили життєву практику японців

навіл: світлі та радісні події, такі як народження дитини і весілля опинились під патронатом родових богів синтоїзму, а смерть, яка тлумачиться в синтоїзмі як скверна, — відійшла під патронат буддизму, де вона розглядається як відродження та спасіння в раю Будди. Особливо оригінальним є те, що поступове злиття цих двох релігій (в японській термінології «рьобусінто» — шлях буддизму з сінто) відбувалося за широкої підтримки з боку держави.

Відносно ж стилю мислення та поведінки, то тут ми теж спостерігаємо діаметрально протилежні риси ментальності. Зокрема, для американця притаманний індивідуалізм та прагнення виділитися зі свого кола, а як наслідок такої поведінки — неминучість конкуренції з девізом «виживає найсильніший». Що ж до стилю мислення, то переважає прямота суджень, категоричність, амбівалентність та протиставлення думок. Тому такий стиль поводження як азартність, суперечки, парі і навіть бійки є звичайними елементами і наслідком аналогічного стилю мислення.

Що ж ми бачимо в Японії? Насамперед, це країна, де люди не сперечаються («кото агесе-но куні»). Увічливість — головна риса навіть найбільш напружених відносин, що завжди прагнуть закінчитися «у» — компромісом та злагодою. Слово «ні» усіяло уникається. Цей стиль поведінки лишається часто незрозумілим ні для європейця, ні для американця. Наприклад, японець, домовляючись з ким-небудь про наступну зустріч, під час розтавання ніколи не говорить «ні», навіть за умови, що він не зможе прийти на зустріч в домовлений час. Отже, і в поведінці ми спостерігаємо дію закону збалансованої рівноваги («ва») та уникнення усяких крайнощів у спілкуванні між людьми.

Що ж до становища жінки у суспільстві, то для США є характерним прагнення жінок до економічної незалежності з тенденцією до рівноправності. Питання емансипації протягом всієї історії країни стояли і ще й сьогодні стоять досить гостро. Зокрема жінки досягли значних успіхів у правовому захисті своїх прав. При цьому в країні одружуються тому, що кохають, а статистика розлучень становить 5-6 пар на тисячу жителів США.

Що ж до Японії, то становище жінки у суспільстві є економічно і політично нерівноправним, але при цьому є вирішальним у сімейному бюджеті та у вихованні дітей. Одружуються в цій країні тому, що батьки оженили молодят у дитинстві, а статистика розлучень становить 1-1,5 пари на тисячу жителів Японії.

У відношенні до праці спостерігаємо наступну закономірність. У США: якщо можна не працювати — краще не працювати, а якщо працювати, то необхідно добре заробляти. Наймачі і робоча сила перебувають у постійному пошуку: перші — кращих кадрів (за співвідношенням ціни і якості), другі — більш високої платні. Звичними є короткострокові контракти, конкурси на заміщення вакансій, «переманювання» висококваліфікованих працівників. Щорічно приблизно 25% зайнятих змінюють місце роботи. Феномен США — мережа великих міст із будинками на колесах. Ринок робочої сили повинен бути достатньо насиченим і «нормальне безробіття» складає 5-7%, а кризове — 15%. Допомога з безробіття є досить істотною і призначається достатньо ліберально. Таким чином, становище людини в суспільстві визначається тим, «скільки вона коштує» (розмір заробітків, капіталу і т.д.) і які у неї зв'язки.

Що ж до Японії, то в цій країні згідно з традицією не працювати не можна. Взаємне ранкове вітання — «охало годзаїмас», що означає «піднялися рано для праці». Наймання на роботу, як правило, довічне. Місце роботи змінюють щорічно лише 1-2% зайнятих. За етикою конфуціанства, наймач і працівник повинні ставитися один до одного як батько до дитини. Заробітна платня та премії залежать від стажу роботи на підприємстві і також від старань робітника. Безробіття навіть у роки криз не перевищувала у Японії 3-4%. При цьому до безробітного ставляться з підозрою і допомога з безробіття зі сторони держави є мізерною, а одержати її вкрай важко. Тому становище людини в японському суспільстві визначається надійністю й авторитетом або хазяїна, або начальника, або фірми.

Що ж до одягу, їжі та міцних напоїв, то жителі США не мають типово національного одягу, якщо не зважати на шкіряні костюми і капелюхи ковбоїв. Сучасний масовий одяг є прагматичним, вільним та невибагливим. Мода для заможних людей є вигадливою і швидко змінюється. Їжа переважає масова та стандартизована, у тому числі портативна, зокрема у пакетах, що не потребує застосування столових приборів («фаст-фуд»). Головне — не втрачати на їжу багато часу — ні на готування, ні на споживання. Широко розповсюджений американський звичай — «ланчеон» — лекції, дискусії, збори під час обіду. Що ж до міцних напоїв, то національний напій — це віскі, які завжди є у будь-якому будинку й офісі і пропонується відвідувачеві навіть під час коротких ділових візитів. Подається у великих склянках з льодом у супроводі горішків або ж крекерів.

Що ж до Японії, то соціальні традиції щодо національного одягу для різних випадків строго дотримуються жителями країни. Парадний одяг — це складно-скроєні чоловічі та жіночі кімоно, які існують незмінно вже протягом п'ятнадцяти століть. Готування їжі являється великим мистецтвом, а її прийняття і навіть чаювання — строго регламентованою традиційною церемонією. Єдиним та універсальним столовим приладом являються бамбукові (а тепер і пластмасові) палички. Національним напоєм є рисова горілка саке, яка подається як правило, лише до вечері і при цьому підігрівается на вогні у маленьких порцелянових кухликах.

Таким чином, розгляд та ретельне вивчення контекстуальних особливостей виникнення та становлення японської культурної парадигми дозволить у подальшому ще більше розширити рамки ведення діалогу між Сходом та Заходом.

Література

1. Григорьева Т. П. Красотой Японии рожденный / Т.П. Григорьева. — М.: Искусство, 1993. — 464 с.
2. Григорьева Т.П. Японская художественная традиция / Т. П. Григорьева. — М.: Искусство, 1979. — 354 с.
3. Мураками Х. Охота на овец / Х. Мураками. — М.: ЭКСМО, 2005. — 238 с.
4. Попов К.А. Законодательные акты средневековой Японии / К.А. Попов. — М.: Наука. — 1984. — 384 с.

Мозгова Т.А.

КОНТЕКСТУАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТА «БЫТИЯ» В ЯПОНСКОЙ КУЛЬТУРНОЙ ТРАДИЦИИ

В статье рассматриваются особенности понимания концепта «бытия» в японской культурной традиции в сравнении с европейской и американской культурными парадигмами.

Ключевые слова: бытие, истина, красота, синкретизм, синтоизм, дзен-буддизм, конфуцианство.

Мозгова Т.А.

CONTEXTUAL PECULIARITIES OF «BEING» CONCEPT IN JAPANESE CULTURAL TRADITION

In this article one can find comparative analysis of different meanings of “being” concept in Japanese cultural tradition and in European and American cultural paradigms.

Key words: being, truth, beauty, syncretism, zen-buddhism, shintoism, confucianism.

Надійшла до редакції 21.06.2012 р.